

Фото: Арчіл Кікодзе

Максим Буткевич

Правозахисник,
журналіст, медіаексперт.

У березні 2022
приєднався до лав ЗСУ.

У червні 2022 потрапив
у російський полон, де
за сфабрикованими
звинуваченнями
був засуджений до
13 років ув'язнення.
Звільнений під час
обміну в жовтні 2024.

Говорити і писати про полон

Що варто пам'ятати і яких підводних каменів остерігатися

Шановний колего, шановна колего! Я звертаюся до вас так тому, що понад десять років свого життя був журналістом і медіатренером. І водночас понад два роки був військовополоненим. Поєднуючи обидва досвіди, маю сміливість дати вам кілька порад.

Громада має знати, як саме поводить себе держава-агресорка з військовополоненими і незаконно утримуваними цивільними, якою є їхня доля, але також і те, що полон — не остаточний присуд, і вийшовши на волю, люди зможуть жити своє життя далі. Останнє особливо важливе для тих, хто чекає на своїх рідних і близьких.

Кожен медійник і кожна медійниця прагне задовольнити інтереси своєї аудиторії та розширити її. Однак якою б «ідеалістичною» чи «відірваною від реальності» для когось не пролунала така думка, — є речі, важливіші за кількість переглядів.

Тема полону — чутлива. Необережним словом можна завдати болю людині, яка пройшла через полон, її рідним і близьким, тисячам тих, хто чекають на своїх із неволі. Винісши на загальну зайву інформацію, можна нашкодити тим, хто досі в полоні, та перекреслити зусилля структур і людей, які ведуть перемовини про звільнення й докладають зусиль до обмінів.

Безпека: не зашкодити тим, хто в полоні

Нас цікавлять умови, в яких перебувають наші в полоні, як поведуться з ними, що і хто їм шкодить — а хто допомагає і надихає. Конкретика важлива. Проте зважте, що в державі-агресорці також моніторять українські медії.

- Якщо ви просите звільненого розповісти про друзів, які залишаються в полоні, — часто неможливо передбачити, якими будуть наслідки для них. Чи готові ви до того, що ваш матеріал, де названо **імена** чи описано **впізнавані деталі**, стане причиною того, що людину піддадуть додатковому тиску в ув'язненні?
- У багатьох звільнених є **рідні та близькі на тимчасово окупованих територіях**. Чи впевнені ви, що згадки про цих людей не спричинять до того, що вони потраплять у неволю або зазнають утисків?

- Якщо звільнений чи звільнена розповідає про **жорстоке поводження, жахливе харчування чи надмірні навантаження в місці ув'язнення, називає імена наглядачів чи тих, хто проводили допити**, — існує ризик, що умови для ув'язнених у цьому місці стануть ще гіршими (прецеденти були). Це особливо стосується подій безпосередньо перед звільненням. Загалом свіжа інформація є дуже чутливою.
- Припустімо, у певній колонії (наприклад, завдяки рідним, які живуть на окупованих територіях, чи зусиллям російських правозахисниць) в'язні могли отримувати **листи чи передачі**. Якщо ви оприлюдните цю інформацію, чи не ризикують ті, хто залишаються в цій колонії, втратити цей зв'язок із зовнішнім світом?
- Уникайте **конкретики про бойові завдання**, при виконанні яких військові потрапили в полон, — особливо, якщо їхні побратими чи посестри ще залишаються в неволі. Невідомо, які «легенди» розповідали вони. Чи не дасте ви нової інформації їхнім допитувачам?

На безпекові перестороги варто зважати і коли ви готуєте запитання для інтерв'ю, і коли переглядаєте свідчення, якими з вами вже поділилися. Тепер це і ваша відповідальність — не зашкодити тим, хто дотепер чекає на звільнення.

Ризики ретравматизації: не завдати болю звільненим

Травмочутливість, травмообізнаність — не просто модні слова. Йдеться не тільки про те, що спогади про неволю можуть бути болісними (а такими вони є й будуть). У полоні людина позбавлена контролю над власним життям. На жаль, нечутливе поводження під час інтерв'ю може знову занурити звільнених у це відчуття.

Поверніть звільненим відчуття контролю:

- **Створіть матеріал спільно** зі своїм героєм чи героями, дайте їм розуміння, що вони мають вплив на те, хто і як розповість їхню історію.
- Домовляючись про інтерв'ю, **поясніть, хто ви і звідки** (які медії представляєте), що маєте намір робити з матеріалом.
- **Ні означає ні**. Не докучайте і не намагайтеся будь-що витиснути з людини згоду на інтерв'ю.
- Можливо, ваш герой чи героїня зроблять те, чого ми, журналісти, не любимо: попросить **попередньо озвучити запитання**. За можливості, поділіться запитаннями наперед. Дайте людині змогу подумати і приготуватися.
- Також можливо, що ваші герої зроблять те, чого ми не любимо ще більше: попросять **прочитати чи переглянути матеріал перед публікацією**. Якщо технологічний процес дозволяє — підіть назустріч. Можливо, людина хоче переконатися, що не сказала зопалу чогось, що нашкодить побратимам і посестрам у полоні або рідним на тимчасово окупованих територіях. У в будь-якому разі, коли матеріал готовий, тактовно перепитайте, чи його герой з усім згоден.

- Перед початком інтерв'ю поясніть, що ваш співрозмовник чи співрозмовниця можуть **відмовитися відповідати на запитання, які спричиняють дискомфорт**.
- Якщо людина хвилюється (а для багатьох звільнених це може бути першим у житті досвідом спілкування з журналістами) — **допоможіть їй опанувати себе**, поясніть, що ви можете зробити паузу в будь-який момент, що невдалі моменти виріжуться на монтажі, що речення, де збилися, можна переписати.
- **Ваше спілкування не має виснажувати чи нагадувати допит**. Не розпитуйте про деталі, якщо звільнені не готові ними ділитися. Не варто підганяти з відповідями, задавати зашвидкий темп інтерв'ю, намагатися отримати емоційну реакцію там, де людина не виявляє її сама.

Тональність розмови має значення. Під час фотосесії до одного з інтерв'ю фотограф казав мені: «Стань так. Підними голову. Опустити руки. Розвернися. Подивись сюди. Заплющ очі. Опустити голову». Як гадаєте, який досвід нагадала мені ця фотосесія?

- **Поважайте час людини**. Чи нормально, коли інтерв'ю триває дві години й більше? Зі звільненими з полону — точно ні. Звісно, такі часові рамки вимагатимуть від вас ретельнішої підготовки до розмови.
- **Не змушуйте перепроживати тяжкі моменти зайвий раз**. Наприклад, якщо людина вже багато разів у загальнодоступних джерелах виклала свою історію потрапляння до полону, чи варто змушувати її переповідати те саме — просто щоб у вашому матеріалі це було прямою мовою?
- Не варто ставити людину в глухий кут **запитаннями щодо подій, які вона могла пропустити**. Вояки, які потрапили в полон у перший рік повномасштабного вторгнення і були звільнені, наприклад, у 2025 році, навряд чи зможуть аргументовано та впевнено висловити власну думку стосовно політики нової американської адміністрації, порівняти дії поточного Головнокомандувача з попереднім або оцінити свіжі рішення органів влади.

Я — не лише мій досвід катувань: поважати людську гідність

Нещодавно герої та героїні вашого матеріалу перебували в лещатах системи, яка нехтує поняттям людської гідності. Таке нехтування є послідовним і демонстративним, воно спрямоване на те, щоб принизити і зламати людину. Не продовжуйте цю тенденцію.

Часто **несумісним із повагою до людської гідності є прагнення зробити шок-контент**, детально описати катування, або й винести ці подробиці (хай навіть і пряму мову героїв) у заголовок. Те, через що проходить людина в полоні, шокує саме по собі. Чи варто робити болючу історію ще емоційнішою? Результат може бути гротескним і неповажним.

Користуючись нагодою, перекажу вітання есемникам та есемницям. Я не раз спостерігав ситуацію: журналістська робота професійна, а на графічну заставку матеріалу в соцмережах винесено цитату, наприклад, про подробиці катувань. Чи це справді найголовніше, що ми маємо знати про людину? Цю картинку роками видаватиме пошуковик. Її бачитимуть звільнені, їхні колеги, кохані, їхні батьки і діти. Бачитимуть люди, які чекають на рідних із полону, не маючи про них жодної інформації. Є речі, важливіші за клікабельність.

Якщо вам пощастило бути присутніми при першій зустрічі звільнених з полону та їхніх близьких — зрозумілим є бажання зафіксувати сцени, які не можуть не хвилювати, зблизька. Однак важливо, щоби ваша камера чи мікрофон не ставали між звільненими та їхніми близькими людьми, не втручалися і не заважали.

Обмін — надзвичайно емоційна подія. Звільнені в цей момент перебувають у дуже різних станах: від радісної ейфорії — до розгубленості й невіри в те, що омріяний момент настав. Людина може бути виснажена тривалим переїздом, довгим часом у невизначеності, без їжі та сну. Зважайте на це і не випускайте в етер те, про що ваш герой чи героїня могли б потім пошкодувати.

Висвітлюйте не лише болісні епізоди, а й те, що підтримувало, давало силу духу, що дозволяло не зламатися в полоні. Це може бути цікавим і корисним для вашої аудиторії. Це підтримає тих, чий близькі люди дотепер у неволі.

Неволя кожної людини — травма багатьох

Рідні та близькі тих, хто перебувають у російській неволі, — не лише частина вашої аудиторії, а й часто герої матеріалів. Вам, можливо, доведеться говорити з ними про тих, хто ще перебувають в полоні, про тих, хто вже звільнилися або ж про тих, хто не дожили до звільнення.

Близьких травмують як тривожні звістки, так і відсутність інформації про ситуацію любих людей у неволі (невідомість подекуди раниць навіть більше). У будь-якому разі болісні переживання кожної нашої людини в полоні треба множити на стільки, скільки людей за неї переймаються.

→ Близькі полонених потребують дбайливого ставлення і заслуговують на нього.

- Спілкуючись із рідними, пам'ятайте, що для багатьох із них доля близької людини — пріоритет, а решта міркувань та обставин можуть бути другорядними. Родичі можуть надзвичайно критично відгукуватися про всіх, хто, на їхню думку, можуть вплинути на швидке визволення саме їхніх рідних — але ті все ще залишаються в полоні. Ставтеся до цього з розумінням.
- Самовіддані зусилля рідних і близьких можуть бути предметом окремих матеріалів. Напишіть, які вони створюють громадські організації, налагоджують комунікацію та взаємну підтримку, комунікують з органами влади.

Близькі мають неоціненне знання: не лише про війну та полон, а про саму людину, за різних життєвих обставин. Саме близькі допоможуть вам розкрити людину в усій її людяності: із захопленнями, особливостями, навичками й мріями. І за належного поводження з матеріалом це дозволить зробити статтю чи сюжет не про військового чи цивільного і не про «полоненого» (чи «колишнього полоненого») — а саме про **людину** в полоні. А у випадку звільнення — про людину, яка вийшла з полону на волю і вільно провадить своє життя далі.

Слова важливі

Стежте, щоб мова ваших матеріалів була коректною, емпатичною і неманіпулятивною.

⊗ Цивільні в полоні

✓ Незаконно ув'язнені цивільні, цивільні в ув'язненні росіян (мирне населення не може потрапити до полону).

⊗ Полонений, колишній полонений

✓ Тут питання акцентів. Для порівняння: звільнений з полону, звільнений з полону **Захисник, людина з досвідом полону.**

⊗ Хлопець, молодик

✓ У словах **воїн** і **захисник** більше гідності й поваги.

⊗ Тендітна дівчина, приваблива усмішка

✓ Вік і гендер людини не є приводом для того, щоб зміщувати акценти з досвіду та переконань у бік зовнішності.

⊗ Жертва, моторошний, пекельний, волосся дибки, стигне кров у жилах, нелюдські страждання

✓ Не нагнітайте, тема й без того емоційна. Пишіть спокійно і зважено.

⊗ Герой, незламність, подвиг, сила духу

✓ Пафос змушує багатьох ніяковіти. А інколи ще й відгонить фальшем. Тут важливе чуття міри. Чи завжди доречно використовувати гучні слова?

⊗ Я вас розумію

✓ Під час інтерв'ю варто використовувати прийоми активного слухання і виявляти емпатію. Однак чи здатні ви повною мірою зрозуміти людину з досвідом, якого у вас, на щастя, немає? Подібні вислови тільки збільшать дистанцію між вами.

⊗ Чому ви потрапили в полон? Чому звільнили саме вас?

✓ На такі запитання не існує відповідей. Чому — це найгірше, що можна спитати в людини, котра переживає травму.

Синдром уцілілого, відчуття провини перед побратимами — це те, з чим звільненим доводиться жити роками. Коли мені телефонує мати військового, який досі в полоні, і питає: «Чому звільнили тебе, а не його?» — відповісти нічого, але я розумію розпач і тривогу цієї людини. Чи доречно такі запитання ставити на інтерв'ю — гадаю, відповідь очевидна.

Словничок можна продовжувати, проте мені здається, що загальна настанова добирати формулювання відповідально є ефективнішою.

Замість висновків: перелік контрольних запитань

Готуючи статтю, випускаючи сюжет в етер, поставте собі кілька запитань. Сподіваюся, ваші матеріали легко пройдуть ці фільтри.

- Чи не стане після мого матеріалу гірше тим, хто зараз у полоні?
- Чи не завдав/-ла я болю героям свого матеріалу, готуючи його?
- Чи вплине мій матеріал на подальше життя цих людей? Як вплине, то як?
- Якщо в матеріалі містяться описи жорстокого поводження, катувань, болючих сцен, яка мета цих епізодів?
- Чи підтримує мій матеріал людей, які дотепер чекають на своїх рідних і близьких із неволі?